

ISSN 2545 – 4439

ISSN 1857 - 923X

INTERNATIONAL JOURNAL

Institute of Knowledge Management

KNOWLEDGE

Vol. 60.1

Scientific Papers

SOCIAL SCIENCES

KIJ

Vol. 60

No. 1

pp. 1 - 232

Skopje 2023

KNOWLEDGE

INTERNATIONAL JOURNAL

**SCIENTIFIC PAPERS
VOL. 60.1**

September, 2023

**INSTITUTE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT
SKOPJE**

KNOWLEDGE

International Journal Scientific Papers Vol. 60.1

ADVISORY BOARD

Vlado Kambovski PhD, Robert Dimitrovski PhD, Siniša Zarić PhD, Maria Kavdanska PhD, Mirjana Borota – Popovska PhD, Veselin Videv PhD, Ivo Zupanovic PhD, Savo Ashtalkoski PhD, Zivota Radosavljević PhD, Laste Spasovski PhD, Mersad Mujevic PhD, Milka Zdravkovska PhD, Drago Cvijanovic PhD, Predrag Trajković PhD, Lazar Stosic PhD, Krasimira Staneva PhD, Nebojsa Pavlović PhD, Daniela Todorova PhD, Lisen Bashkurti PhD, Zoran Srzentić PhD, Itska Derijan PhD, Sinisa Opic PhD, Marija Kostic PhD

Print: GRAFOPROM – Bitola

Editor: IKM – Skopje

Editor in chief

Robert Dimitrovski, PhD

KNOWLEDGE - International Journal Scientific Papers Vol. 60.1

ISSN 1857-923X (for e-version)

ISSN 2545 – 4439 (for printed version)

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD

President: Academic Prof. Vlado Kambovski PhD, Skopje (N. Macedonia)

Vice presidents:

Prof. Robert Dimitrovski PhD, Institute of Knowledge Management, Skopje (N. Macedonia)

Prof. Sinisa Zaric, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade (Serbia)

Prof. Mersad Mujevic PhD, Public Procurement Administration of Montenegro (Montenegro)

Prof. Tihomir Domazet PhD, President of the Croatian Institute for Finance and Accounting, Zagreb (Croatia)

Members:

- Prof. Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Aleksandar Korablev PhD, Faculty of economy and management, Saint Petersburg State Forest Technical University, Saint Petersburg (Russian Federation)
- Prof. Anita Trajkovska PhD, Rochester University (USA)
- Prof. Aziz Pollozhani PhD, Rector, University Mother Teresa, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Anka Trajkovska-Petkoska PhD, UKLO, Faculty of technology and technical sciences, Bitola (N. Macedonia)
- Prof. Aneta Mijoska PhD, Faculty of Dentistry, University “St. Cyril and Methodius”, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Alisabri Sabani PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Artan Nimani PhD, Rector, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Ahmad Zakeri PhD, University of Wolverhampton, (United Kingdom)
- Prof. Ana Dzumalieva PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Ali Hajro, PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Branko Sotirov PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Branko Boshkovic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Branimir Kampl PhD, Institute SANO, Zagreb (Croatia)
- Prof. Branislav Simonovic PhD, Faculty of Law, Kragujevac (Serbia)
- Prof. Bistra Angelovska, Faculty of Medicine, University “Goce Delcev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Cezar Birzea, PhD, National School for Political and Administrative Studies, Bucharest (Romania)
- Prof. Cvetko Andreevski, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Drago Cvijanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Dusan Ristic, PhD Emeritus, College of professional studies in Management and Business Communication, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Darijo Jerkovic PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Daniela Todorova PhD, “Todor Kableshev” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Dragan Kokovic PhD, University of Novi Sad, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dragan Marinkovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Itska Mihaylova Derijan PhD, University Neofit Rilski, Faculty of pedagogy, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Dzulijana Tomovska, PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)

- Prof. Evgenia Penkova-Pantaleeva PhD, UNWE -Sofia (Bulgaria)
- Prof. Fadil Millaku, PhD, University “Hadzi Zeka”, Peja (Kosovo)
- Prof. Fatos Ukaj, University “Hasan Prishtina”, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Georgi Georgiev PhD, National Military University “Vasil Levski”, Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Prof. Halit Shabani, PhD, University “Hadzi Zeka”, Peja (Kosovo)
- Prof. Halima Sofradzija, PhD, University of Sarajevo, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Haris Halilovic, Faculty of criminology and security, University of Sarajevo, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Helmut Shramke PhD, former Head of the University of Vienna Reform Group (Austria)
- Prof. Hristina Georgieva Yancheva, PhD, Agricultural University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Hristo Beloev PhD, Bulgarian Academy of Science, Rector of the University of Rousse (Bulgaria)
- Prof. Hristina Milcheva, Medical college, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Izet Zeqiri, PhD, Academic, SEEU, Tetovo (N.Macedonia)
- Prof. Ivan Marchevski, PhD, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Ibrahim Obhodjas PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Doc. Igor Stubelj, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Ivo Zupanovic, PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Ivan Blazhevski, PhD, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Isa Spahiu PhD, AAB University, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Ivana Jelik PhD, University of Podgorica, Faculty of Law, Podgorica (Montenegro)
- Prof. Islam Hasani PhD, Kingston University (Bahrein)
- Prof. Jamila Jaganjac PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jova Ateljevic PhD, Faculty of Economy, University of Banja Luka, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jonko Kunchev PhD, University „Cernorizec Hrabar“ - Varna (Bulgaria)
- Prof Karl Schopf, PhD, Akademie fur wissenschaftliche forchung und studium, Wien (Austria)
- Prof. Katerina Belichovska, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Krasimir Petkov, PhD, National Sports Academy “Vassil Levski”, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Kamal Al-Nakib PhD, College of Business Administration Department, Kingdom University (Bahrain)
- Prof. Kiril Lisichkov, Faculty of Technology and Metallurgy, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Krasimira Staneva PhD, University of Forestry, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Lidija Tozi PhD, Faculty of Pharmacy, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Laste Spasovski PhD, Vocational and educational centre, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Larisa Velic, PhD, Faculty of Law, University of Zenica, Zenica (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Łukasz Tomczyk PhD, Pedagogical University of Cracow (Poland)
- Prof. Lujza Grueva, PhD, Faculty of Medical Sciences, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Lazar Stosic, PhD, Association for development of science, engineering and education, Vranje (Serbia)

- Prof. Lulzim Zeneli PhD, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Lisen Bashkurti PhD, Global Vice President of Sun Moon University (Albania)
- Prof. Lence Mircevska PhD, High Medicine School, Bitola, (N.Macedonia)
- Prof. Ljupce Kocovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Marusya Lyubcheva PhD, University “Prof. Asen Zlatarov”, Member of the European Parliament, Burgas (Bulgaria)
- Prof. Marija Magdinceva – Shopova PhD, Faculty of tourism and business logistics, University “Goce Delchev”, Shtip (N. Macedonia)
- Prof. Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Vaska Stancheva-Popkostadinova, PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Mirjana Borota-Popovska, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Mihail Garevski, PhD, Institute of Earthquake Engineering and Engineering Seismology, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Mitko Kotochevski, PhD, Faculty of Philosophy, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Milan Radosavljevic PhD, Dean, Faculty of strategic and operational management, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Marija Topuzovska-Latkovikj, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Marija Knezevic PhD, Academic, Banja Luka, (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Margarita Bogdanova PhD, D.A.Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Mahmut Chelik PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Mihajlo Petrovski, PhD, Faculty of Medical Sciences, University “Goce Delchev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Marija Mandaric PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Marina Simin PhD, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Marijan Tanushevski PhD, Macedonian Scientific Society, Bitola (N. Macedonia)
- Prof. Mitre Stojanovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Miodrag Smelcerovic PhD, High Technological and Artistic Vocational School, Leskovac (Serbia)
- Prof. Nadka Kostadinova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Natalija Kirejenko PhD, Faculty For economic and Business, Institute of Entrepreneurial Activity, Minsk (Belarus)
- Prof. Nenad Taneski PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Nevenka Tatkovic PhD, Juraj Dobrila University of Pula, Pula (Croatia)
- Prof. Nedžad Korajlic PhD, Faculty of criminal justice and security, University of Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Nikola Sabev, PhD, Angel Kanchev University of Ruse, Ruse (Bulgaria)
- Prof. Nonka Mateva PhD, Medical University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Nikolay Georgiev PhD, “Todor Kableshev” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Nishad M. Navaz PhD, Kingdom University (India)
- Prof. Nano Ruzhin PhD, Faculty of Law, AUE-FON University, Skopje (N.Macedonia)

- Prof. Oliver Dimitrijevic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof. Paul Sergius Koku, PhD, Florida State University, Florida (USA)
- Prof. Primoz Dolenc, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Petar Kolev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Pere Tumbas PhD, Faculty of Economics, University of Novi Sad, Subotica (Serbia)
- Prof. Rade Ratkovic PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Rositsa Chobanova PhD, University of Telecommunications and Posts, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rossana Piccolo PhD, Università degli studi della Campania - Luigi Vanvitelli (Italy)
- Prof. Rumen Valcovski PhD, Imunolab Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Stefanov PhD, Faculty of public health, Medical University of Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Rumen Tomov PhD, University of Forestry, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Sasho Korunoski PhD, UKLO, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Snezhana Lazarevic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Vasil Markov PhD, Faculty of Arts, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Stojna Ristevska PhD, High Medicine School, Bitola, (N. Macedonia)
- Prof. Suzana Pavlovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Sandra Zivanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Shyqeri Kabashi, College “Biznesi”, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Temelko Risteski PhD, Faculty of Law, AUE-FON University, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Todor Krystevich, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Todorcka Atanasova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Tzako Pantaleev PhD, NBUniversity, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Vojislav Babic PhD, Institute of Sociology, University of Belgrade (Serbia)
- Prof. Volodymyr Denysyuk, PhD, Dobrov Center for Scientific and Technological Potential and History studies at the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
- Prof. Valentina Staneva PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Venus Del Rosario PhD, Arab Open University (Philippines)
- Prof. Vjollca Dibra PhD, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Yuri Doroshenko PhD, Dean, Faculty of Economics and Management, Belgorod (Russian Federation)
- Prof. Zlatko Pejkovski, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Zivota Radosavljevik PhD, Faculty FORCUP, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Zorka Jugovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

REVIEW PROCEDURE AND REVIEW BOARD

Each paper is reviewed by the editor and, if it is judged suitable for this publication, it is then sent to two referees for double blind peer review.

The editorial review board is consisted of 67 members, full professors in the fields 1) Natural and mathematical sciences, 2) Technical and technological sciences, 3) Medical sciences and Health, 4) Biotechnical sciences, 5) Social sciences, and 6) Humanities from all the Balkan countries and the region.

CONTENTS

THE THEMATIC DEBT MARKET IN SUPPORT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS – OPPORTUNITIES AND CHALLENGES	17
Vanya Dencheva Tsonkova	17
MAIN PROBLEMS OF EVALUATION IN THE BUDGETARY CONTROL PROCESS OF THE ENTERPRISE.....	25
Rumen Dombashov	25
A PRACTICAL-APPLIED MODEL FOR THE ACCOUNTING OF TRANSACTIONS FOR THE IMPORT OF GOODS INVOLVING A COMMISSIONER, WORKING ON BEHALF AND FOR THE ACCOUNT OF A PRINCIPAL.....	31
Stanislava Pancheva	31
TESTING THE POSSIBLE OCCURANCE OF A CURRENCY CRISIS IN THE SECOND DECADE OF THE 21ST CENTURY	37
Tatjana Boshkov	37
Zarko Rađenović.....	37
ESTIMATING POTENTIAL CURRENCY CRISIS: EVIDENCE FROM SMALL AND OPEN ECONOMY	43
Tatjana Boshkov	43
Zarko Rađenović.....	43
ANALYSIS OF NET REVENUE FROM PRODUCT SALES	49
Rositsa Ivanova.....	49
RFID AS AN ADVANCED TECHNOLOGY DESIGNED TO IMPROVE BUSINESS PROCESSES IN SUPPLY CHAIN MANAGEMENT	55
Violeta Gligorovski	55
Aneta Risteska Jankuloska	55
Monika Angeloska Dichovska.....	55
TECHNICAL INFRASTRUCTURE AND TOOLS FOR GAMIFICATION IN EDUCATION.....	61
Martin Kiselicki.....	61
Kalina Trenevaska Blagoeva.....	61
Marina Mijoska Belshoska	61
Tea Josimovska.....	61
ADVANTAGES OF IMPLEMENTING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN E-BUSINESS FOR CONSUMERS	69
Saso Josimovski.....	69
Lidija Pulevska Ivanovska.....	69
Darko Dodevski.....	69
PORTFOLIO MANAGEMENT AND SYSTEMIC RISK IN THE AGE OF ARIFICIAL INTELLIGENCE.....	77
Nikola Kosanović	77
THE DIGITAL COMPETENCE OF FUTURE SOCIAL WORKERS: SELF-ASSESSMENT	83
Yoanna Vasileva Tzvetanova	83
HUMAN RESOURCE MANAGEMENT BASED ON BASIC SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS AND ABILITY TO CONTROL NEGATIVE EXPERIENCES AT WORK AMONG YOUNGER EMPLOYEES	89
Saša Čekrlija.....	89
HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN MODERN ORGANIZATIONS - THE EXAMPLE OF „ALFA-PLAM“, VRANJE.....	95
Ljiljana Stošić Mihajlović	95
Marija Mihajlović.....	95

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT AND BUSINESS INTELLIGENCE.....	101
Duda Balje	101
AN OVERVIEW OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT APPROACHES IN ALBANIAN PUBLIC VOCATIONAL EDUCATION INSTITUTIONS.....	107
Sllavka Kurti.....	107
THE ROLE OF IDENTITY AND EMOTIONAL INTELLIGENCE IN LEADERSHIP AND COMMUNICATION.....	111
Svetlana Trajković.....	111
Milica Mladenović.....	111
PERSPECTIVES AND PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP IN SERBIA	119
Branislav Stanisavljević	119
POLITICS IN THE CLASSROOM.....	125
Jovan Bazić.....	125
Vesna Trifunović	125
Bojana Sekulić.....	125
THE IMPLICATIONS OF THE NEW EU FOREIGN SUBSIDIES REGULATION AND ITS DRAFT IMPLEMENTING REGULATION FOR INVESTORS AND BENEFICIARIES.....	131
Marta Vejseli	131
FINANCING THE AGRICULTURAL POLICY IN SERBIA AND HARMONIZATION WITH THE COMMON AGRICULTURAL POLICY OF THE EUROPEAN UNION.....	137
Milica Stanković.....	137
Tiana Anđelković	137
Gordana Mrdak.....	137
Suzana Stojković	137
Vladimir Kostić	137
MAIN CHANGES IN AGRICULTURAL LAND USE IN BULGARIA	143
Daniel Kolev Dimanov	143
DIGITAL MARKETING IN THE ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION INDUSTRY.....	151
Marija Mihajlović.....	151
Ljiljana Stošić Mihajlović	151
THE DARK HORIZON OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ChatGPT: A TRANSHUMANISTIC PERSPECTIVE.....	157
Borivoje V. Baltezarević	157
EDUCATIONAL METAMORPHOSIS TO THE NEW SOCIAL CHANGE.....	161
Kalin Kalinov	161
Anna Karadencheva.....	161
POLICIES FOR SUPPORTING GREEN ENTREPRENEURIAL BUSINESSES	167
Marija Magdinceva-Sopova	167
Aneta Stojanovska-Stefanova.....	167
THE RIGHT TO WORK: THE CONSEQUENCES OF THE COVID-19 VIRUS IN THE REPUBLIC OF SERBIA	171
Marina Mijatovic	171
INTERNATIONAL RESPONSE TO TURKEY 2023 EARTHQUAKE: A POLICY ANALYSIS	175
John R. Fisher.....	175
Muhaedin Bela.....	175
Zijavere Keqmezi Rexhepi.....	175
RURAL POLICY OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA	181
Iliyan Genov Mateev	181
BRICS – NEED AND OPPORTUNITIES	187
Plamen Iliev.....	187

THE ROLE OF SOCIAL CAPITAL AND INNOVATIONS FOR TRANSFORMATION OF RURAL AREAS IN BULGARIA.....	191
Maria Ilcheva.....	191
THE APPEARANCE OF HOTELS AS A FACTOR FOR ATTRACTING TOURISTS IN THE MUNICIPALITY OF BEROVO	197
Vladimir Kitanov.....	197
NUMBER OF OVERNIGHT STAYS BY SPA TOURISTS IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA AND SOME EUROPEAN COUNTRIES	203
Evgenija Markovska	203
REPRESENTATION OF SPA TOURISM IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA	209
Evgenija Markovska	209
THE CHALLENGES FACING THE BULGARIAN DIASPORA IN THE BALKAN COUNTRIES FOR THE PRESERVATION OF NATIONAL IDENTITY.....	215
Kamelia Nusheva.....	215
THE BULGARIAN STATE POLICY REGARDING THE BULGARIAN COMMUNITIES OF THE BALKANS.....	221
Boryana Buzhashka	221
Vanya Dobрева	221
LOCAL COMMUNITY FESTIVALS: URBAN AND RURAL FEATURES.....	227
Maya Keliyan	227

NUMBER OF OVERNIGHT STAYS BY SPA TOURISTS IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA AND SOME EUROPEAN COUNTRIES

Evgenija Markovska

"Goce Delchev" University - Shtip, Republic of North Macedonia, Evgenija.31725@ugd.edu.mk

Abstract: The spa industry is a booming business that is growing in popularity and profitability, and the outlook for the future is promising. The Republic of North Macedonia is a country with about 60 springs of mineral water that has eight thermal baths, from which two are currently not in operation. When comparing with some European countries, it can be seen that in Serbia there are more than 50 baths and more than 1000 springs, of which about 500 springs of cold and hot mineral water as well as an abundance of mineral mud. According to the number of overnight stays and arrivals, spas are leading tourist destinations in Serbia. In Croatia, unfortunately spa tourism is poorly developed taking that Croatia faces the Adriatic Sea (which is one of the calmest and clearest in the Mediterranean) and is the main tourist attraction in the country. Spa tourism is the most developed in Hungary where there are more than 100 spring of mineral water, currently there are 230 thermal baths. In Slovenia, one of the most developed forms of tourism is spa tourism. There are 87 thermal water springs with different properties and temperature (from 32 to 73 degrees Celsius). Slovenia currently has 12 SPA centers. Purpose: The purpose of this paper is to see the number of overnight stays in the spas, compered to the total number of overnight stays of all types of tourists in the Republic of North Macedonia, but also in some of the European countries. This paper covers the countries of Serbia, Croatia, Hungary and Slovenia. Methodology: To achieve the set goal, the methods that were used are analysis and retrospective analysis of the number of spa tourists, the number of overnight stays in spas and the total number of overnight stays of tourists in the Republic of Macedonia and some of the European countries for the period from 2010 to 2020. The data were collected by the State Statistics Office of the Republic of Macedonia and related to the researched countries, and they were processed tabularly and graphically. The analysis was performed on the basis of previously studied scientific theoretical content of materials that include: literature, books, magazines and newspapers, reports, relevant publications, on-line databases, as well as all other published materials. Results: For the period from 2010-2020 the biggest number of overnight stays were Hungary (1 113 300 000)) from which 44.45% were from the spa tourists. The Republic of North Macedonia for these 10 years has a total number of overnight stays 26,465,259, of which 7.71% are overnight stays in spas or 2,041,044. Conclusions: The percentage of overnight stays in spas compered to the total number of overnight stays for the Republic of North Macedonia is 7.71%. The biggest number of overnight stays by spa tourists were in Hungary (44.45%), and the lowest number were in Croatia (0.6%).

Keywords: Spas, spa tourists, overnight stays, European countries

БРОЈ НА НОЌЕВАЊА ОД СТРАНА НА БАЊСКИ ТУРИСТИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА И НЕКОИ ОД ЕВРОПСКИТЕ ДРЖАВИ

Евгенија Марковска

Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Република Северна Македонија, Evgenija.31723@ugd.edu.mk

Резиме: СПА индустријата е бизнис во подем кој расте во популарност и профитабилност, а изгледите за иднината се ветувачки. Република Северна Македонија е држава во која со околу 60 извори на минерална вода има вкупно осум бањи, од кои моментално две не се активни. При споредба со некои од европските држави може да се види дека во Србија има повеќе од 50 бањи и повеќе од 1000 извори, од кои околу 500 извори на ладна и топла минерална вода како и изобилство на минерална кал. Според бројот на ноќевања и пристигнувања бањите се водечки туристички дестинации во Србија. Во Хрватска за жал бањскиот туризам е слабо развиен земајќи во предвид дека Хрватска излегува на Јадранско море (кое претставува едно од најмирните и напросирните во Медитеранот) и претставува главна туристичка атракција во државата. Бањскиот туризам е најразвиен во Унгарија каде со повеќе од 1000 извори на минерална вода, моментално има 230 термални бањи. Во Словенија еден од најразвиените форми на туризам е бањскиот туризам. Изворите на термални води кои на број се 87 на број се со различни својства и температура (од 32 до 73 степени Целзиусови). Словенија моментално располага со 12 СПА центри. **Цел на трудот:**Целта на овој труд е да се види колкав број на ноќевања се поминати во бањите, во однос на вкупниот број на ноќевања на сите видови туристи во Република Северна Македонија, но и во некои од европските држави. Во овој труд

се опфатени државите Србија, Хрватска, Унгарија и Словенија. **Материјали и методи:** Во постигнување на поставената цел се користени методите на анализа и ретроспективна анализа на бројот на бањски туристи, бројот на ноќевања во бањи и вкупниот број на ноќевања на туристите во Р.С.Македонија и некои од европските држави за периодот од 2010 до 2020 година. Податоците се собрани од државниот завод за статистика на Р.С.Македонија и соодветно на истражуваните држави и истите се обработени табеларно и графички. Анализата е вршена врз основа на предходно проучувана научно теоретска содржина на материјали кои вклучуваат; литература, книги, списанија, весници, извештаи, релевантни публикации, on-line бази на податоци, како и сите други објавени материјали. **Резултати од истражувањето:** Во периодот од 2010-2020 година најголем број на ноќевања имало во Унгарија (1 113 300 000) од кои дури 44,45% биле од страна на бањски туристи. Хрватска која после Унгарија има најголем број на ноќевања (766 966 231) од нив само 0,65% односно 4 972 000 од сите ноќевања биле од страна на бањски туристи. Република Северна Македонија за овие 10 години има вкупен број на ноќевања 26 465 259, од кои 7,71% се ноќевања во бањи односно 2 041 044. **Заклучоци:** За периодот од 2010 до 2020 година во Република Северна Македонија имало вкупно 2 041 044 ноќевања од страна на бањски туристи. Процентот на ноќевања во бањи во однос на вкупниот број ноќевања за Р.С.Северна Македонија е 7,71%. Најголем број на ноќевања од страна на бањски туристи имало во Унгарија (44,45%), а најмал број во Хрватска (0,6%).

Клучни зборови: Бањи, бањски туристи, ноќевања, европски држави

1. ВОВЕД

Водата претставува еден од суштинските ресурси во туристичката индустрија. Во областите каде водните ресурси се богати со квалитет и квантитет можат да се користат за здравствени и велнес цели. Ова е случај со велнес и бањскиот туризам каде што водата се користи за лекување со милениуми. Луѓето наскоро во светот откриваат дека најефикасен пристап кон здравјето е одржување на балансот на телото, а најголема улога во тоа секако дека имаат бањите. Додека многу луѓе ги поврзуваат традиционалните бањи со римските бањи, постојат докази за терапии од типот на бањи илјадници години предходно, кога постоело верување во лековитата моќ на минералните води. СПА индустријата е бизнис во подем кој расте во популарност и профитабилност, а изгледите за иднината се ветувачки. Глобалниот пазар на термални и минерални извори вреди над 56 милијарди долари што е јасен показател за потенцијалот за раст и успех на бањската индустрија. Европската СПА индустрија се проценува на околу 20,2 милијарди долари. Во 2020 година имало околу 160 000 Спа објекти ширум светот. За разлика од Р.С.Македонија каде што имаме само 8 бањи, бројот на бањи во Унгарија се зголемува постојано достигнувајќи го врвот од 586 објекти во 2012 година.

2. МАТЕРИЈАЛИ И МЕТОДИ

Во постигнување на поставената цел се користени методите на анализа и ретроспективна анализа. Анализата е вршена врз основа на предходно проучувана научно теоретска содржина на материјали вклучувајќи голем број на објавени книги за Спа туризам и on line бази на податоци. Ретроспективната анализа го опфаќа бројот на бањски туристи, бројот на ноќевања во бањи и вкупниот број на ноќевања на туристите во Р.С.Македонија и некои од европските држави за периодот од 2010 до 2020 година. Податоците се собрани од државниот завод за статистика на Р.С.Македонија и соодветно на истражуваните држави и истите се обработени табеларно и графички.

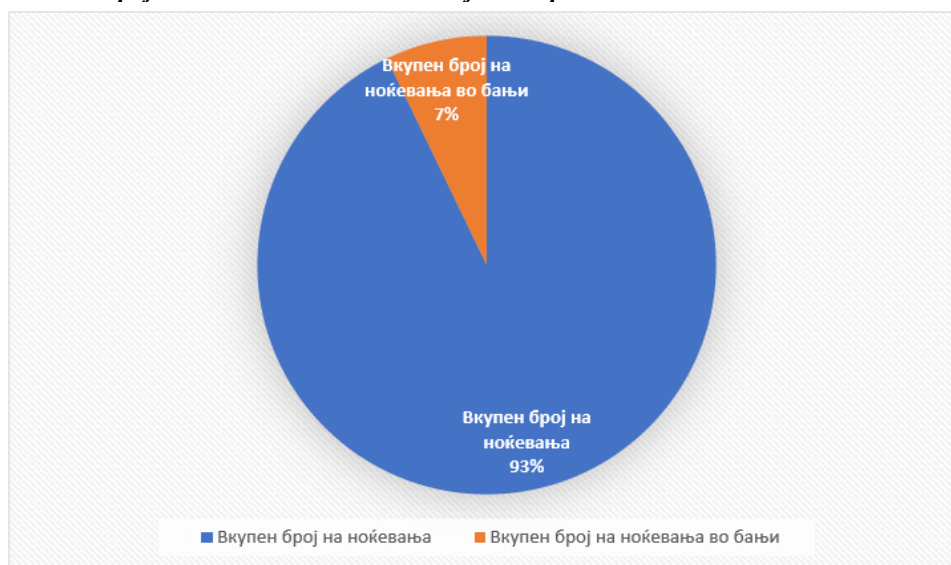
3. РЕЗУЛТАТИ

Во табела број 1 е претставен вкупниот број на поминати ноќевања на туристи во Р.С.Северна Македонија, бројот на бањски туристи, вкупниот број на ноќевања во бањи како и процентуалниот однос на бројот на ноќевања во бањи во однос на вкупниот број ноќевања. За поголема прегледност процентуалната застапеност на бројот на ноќевања е претставена во графикон број 1.

Табела 1. Вкупен број на ноќевања и бањски туристи во РС Македонија за периодот од 2010-2020 година

	Вкупен број на ноќевања	Број на бањски туристи	Вкупен број на ноќевања во бањи	% на бројот на ноќевања во бањи во однос на вкупниот број ноќевања
2010	2 020 217	28 163	215 662	10,68
2011	2 173 034	27 142	220 053	10,13
2012	2 151 692	27 169	216 185	10,05
2013	2 157 175	27 888	221 687	10,28
2014	2 195 883	28 976	223 663	10,19
2015	2 394 205	28 853	215 210	8,99
2016	2 461 160	28 276	227 919	9,26
2017	2 775 152	32 189	245 074	8,83
2018	3 176 808	13 432	108 043	3,40
2019	3 262 398	11 254	98 435	3,02
2020	1 697 535	5 513	49 113	2,89
Вкупно	26 465 259	258 855	2 041 044	7,71%

Графикон 1. Вкупна процентуална застапеност на бројот на ноќевања во бањи во однос на вкупниот број ноќевања во РС Македонија за периодот од 2010-2020 година

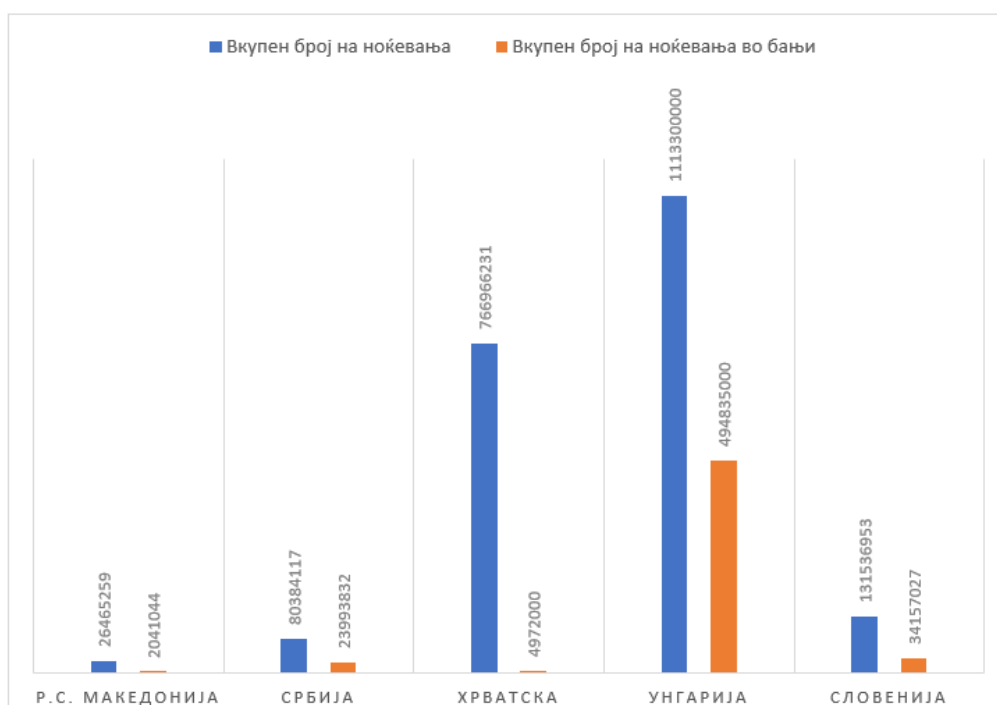

Во табела број 2 е направен преглед на вкупниот број ноќевања, вкупниот број на бањски туристи, вкупниот број ноќевања во бањи и процентуалниот однос на бројот на ноќевања во бањи во однос на вкупниот број ноќевања за периодот од 2010-2020 година, во државите: Р. Северна Македонија, Србија, Хрватска, Унгарија и Словенија. За поголема прегледност на односот помеѓу бројот на ноќевања во бањи и вкупниот број на ноќевања за споменатите држави, истите се претставени графички во графикон број 2.

Табела 2. Вкупен број на ноќевања и бањски туристи за периодот од 2010-2020 година

	Вкупен број на ноќевања	Вкупен број на бањски туристи	Вкупен број на ноќевања во бањи	% на бројот на ноќевања во бањи во однос на вкупниот број ноќевања
Република Северна Македонија	26 465 259	258 855	2 041 044	7,71%
Србија	80 384 117	5 114 861	23 993 832	29,85%
Хрватска	766 966 231	1 469 700	4 972 000	0,65%
Унгарија	1 113 300 000	398 931 000	494 835 000	44,45%
Словенија	131 536 053	9 366 366	34 157 027	25,97%

Графикон 2. Однос помеѓу вкупниот број ноќевања и вкупниот број на ноќевања во бањи за периодот од 2010-2020 година

4. ДИСКУСИЈА

Според добиените податоци од анализираниите држави, за периодот од 10 години може да се види дека бањскиот туризам е најслабо развиен во Хрватска, а најмногу развиен во Унгарија. Во периодот од 2010-2020 година најголем број на ноќевања имало во Унгарија (1 113 300 000) од кои дури 44,45% биле од страна на бањски туристи. На второ место по застапеност на бањски туризам од анализираниите држави е Србија, каде од 80 384 117 ноќевања, 29,85% или 23 993 832 ноќевања се од страна на бањски туристи. Во Словенија од вкупно 131 536 053 ноќевања 25,97% се од страна на бањски туристи. Република Северна Македонија за овие 10 години има најмал број на ноќевања (26 465 259), од кои 7,71% се ноќевања во бањи односно 2 041 044. Хрватска која после Унгарија има најголем број на ноќевања (766 966 231) го зазема последното место по развој на бањски туризам, само 0,65% односно 4 972 000 од сите ноќевања биле од страна на бањски туристи.

5. ЗАКЛУЧОК

За периодот од 2010 до 2020 година во Република Сееверна Македонија имало вкупно 2 041 044 ноќевања од страна на бањски туристи.

Процентот на ноќевања во бањи во однос на вкупниот број ноќевања за Р.Северна Македонија е 7,71%.

Бањскиот туризам е најмногу развиен во Унгарија со 44,45% ноќевања во бањи во однос на вкупниот број ноќевања.

Најслабо развиен бањски туризам има во Хрватска со 0,65% ноќевања во бањи во однос на вкупниот број ноќевања.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Bacon, W. (1998). Economic Systems and Their Impact on Tourist Resort Development: The Case of Spa in Europe. *Tourism Economics* 4:21-32
- Buzsik, K., Jonas-Berki, M., Köbli, A., & Palfi, A. (2015). Actual trends of health tourism in Hungary: the case of Hévíz. *Geographica Timisiensis*, 24(2), 45-53.
- Connell, J. (2011). The Antiquity of Health Tourism. In *Medical Tourism*; CABI: Wallingford, UK, pp. 12–22.
- Derco, J. (2020). Spa tourism in the Slovak Republic. *International Journal of Spa Wellness*, 3, 187–197
- Kiss, K. (2015). The challenges of developing health tourism in the Balkans. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 63(1), 97–110
- Liu, B., Li, Y., Kralj, A., Moyle, B., & He, M. (2022). Inspiration and wellness tourism: The role of cognitive appraisal. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 39(2), 173–187
- McNeil, K.R., Edna J, & Ragins, E.J. (2005). Staying in the Spa Marketing Game: Trends, Challenges, Strategies and Techniques. *Journal of Vacation Marketing*, 11(1): 31-39
- Monteson, A. P. & Singer, J. (2004). Marketing a Resort-based Spa. *Journal of Vacation Marketing*, 10(3): 282-287.
- Mueller, H., & Kaufmann, E.L. (2001). Wellness tourism: Market analysis of a special health tourism segment and implications for the hotelindustry. *Journal of Vacation Marketing*, 7, 15-17.
- Rodriguez–Sanchez, C., Sancho-Esper, F., Casado-Díaz, A.B., & Sellers-Rubio, R. (2020). Understanding in-room water conservation behavior: The role of personal normative motives and hedonic motives in a mass tourism destination. *J. Destin. Mark. Manag.*,18
- Stanhope, J., Weinstein, P., & Cook, A. (2015). Health effects of natural spring waters: A protocol for systematic reviews with a regional case example. *J. Integr. Med.*,13, 6.
- Tomí'c, N., & Koši'c, K. (2020). Wellness Tourism: A Destination Perspective. *Tour. Manag. Perspect.*,36.
- Tomka, D., Holodkov, V., & Andjelković, I. (2015). Quality of Life As a Travel Motivational Factors of Senior Tourists - Results of Research in Novi Sad. *Informatologia*, 48(1–2), 62–70
- Čeperković J., & Čerović, S. (2023). Dynamics od SPA tourism statistics in selected countries of central and eastern Europe., Vol. 70 No. 1 *Economics of Agriculture*, Belgrade